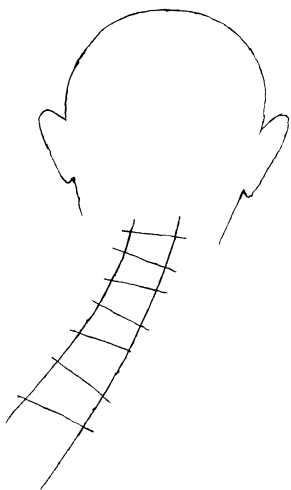
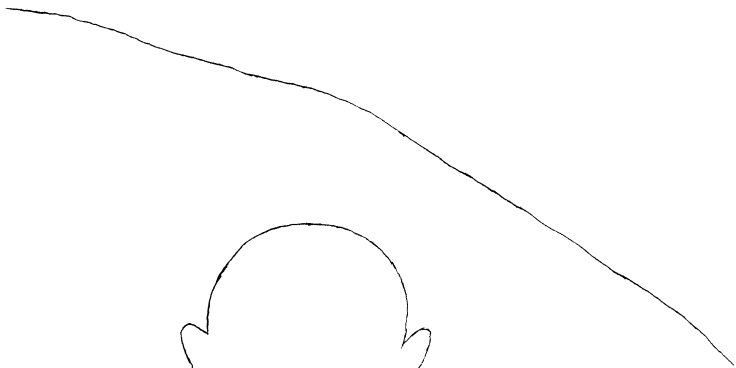

Algebra

Maurové na Iberském poloostrově, kde byli od 8. století, nejen přetvořili zemědělství, ale v 10. století tam založili univerzity, které se staly významnými středisky vzdělanosti. (Později vznikající neislámské evropské univerzity byly jejich strukturou a organizací výrazně ovlivněny.) Z této arabské vzdělanosti se nám zachovaly nejen notorické „arabské“ číslice, ale množství vědeckých termínů používaných dodnes, i když pochopitelně často s nepůvodním obsahem. Nejnápadnější jsou ty, které začínají slabikou *al-* (většinou před souhláskou), což je člen arabských jmen: *algebra*, *alchymie* (původně znamenající „chemie“), *alkálie*, *algoritmus*, *almanach*, také *albatros* a *alkohol*, dále *arzenál*, *azimut*, *azur*, *amalgam*, *amulet*. Ale nejen slova počínající na *a-*; patří k nim také např. *borax*, *kabel*, *kalibr*, *magazín*, *nafta*, *talisman*, *tambur* (o *loutně* pojednáme v kapitole *Varhany*, *šalmaj*, *loutna*), *tarif* aj. Šachistům jistě nemusíme vysvětlovat, že *šach mat* znamená arabsky „král je mrtev“. Ta slova jsou často věky pozměněná, *kabel* znělo původně *habl*, *talisman* bylo *tilasm* atd. Dodnes jsou to však otisky významné epochy evropských dějin.

Baraba

To slovo znají už jen Ostraváci. Označují jím nepořádně oblečeného pobudu. Stejně jako Italové: *barabba* je pro ně tulák, lump, dareba – trochu shovívavě řečeno. Odkud mají Ostraváci to italské slovo, svým způsobem výjimečné, protože málo zapadá do řady kulturních slov z italštiny, jako je *árie*, *palác*, *sonet*, *violoncello*...? Ta jsme ke svému prospěchu přijímali ať přímo nebo zprostředkovaně jako výsledky kulturní iradiace už od středověku. Spisovné slovo *baraba* bylo přejato z italštiny až někdy v 19. století a pojmenovávalo tuneláře, ale ještě v poctivém slova smyslu: italského dělníka pracujícího na stavbě tunelů a železničních tratí. Dokonce toto jméno nesla v minulém století jedna česká firma budující tunely (jimiž se dalo projíždět). Ale spisovný *baraba* nakonec upadl do zapomenutí a slovo přežívá jen na Ostravsku, tady ovšem ve významu blízkém původnímu italskému. (Italové prý ten název mají podle biblického lotra Barabáše.)

Bažant

Název toho ptáka zdomácněl spolu s jeho nositelem, ale jeho vzhled prozrazuje, že asi mezi své nenápadné domácí příbuzné koroptve a křepelky tak docela nezapadá. A prozrazuje to i jeho název, který je ze starého německého *fasant*. Ale ani tu není původní: pochází z řecko-latinského *phasianus*, což je odvozenina od starověkého pojmenování černomořské řeky *Phasis* (dnes je to *Rioni* v Gruzii): odtud měl ten pták pocházet. Ta nejnápadnější změna první hlásky názvu, totiž záměna *f*- za *b*- (*fasant* – *bažant*) je pro nás významným svědectvím dokládajícím, že název byl do češtiny přejat už před čtrnáctým stoletím, když čeština ještě hlásku *f* neznala. Nahrazovala ji tehdy „nejpodobnější“ labiálou (retnicí) *b*. Proto se staří císaři *Friedrichové* česky jmenovali *Bedřich*, stejně jako *fridhof* byl přetvořen na *bříto* (dnes *hřbitov*) a *grafio* (dnes *Graf*) na *grabie* (dnes *hrabě*), latinské *(con)firmatio* změněno na *biřmovanie* atd. Jindy *f* zase nahradila hláska *p*: *luciferus* bylo počestěno na *luciper*, německé *sumpf* známe jako *žumpa* atd. Ale na začátku 14. století už čeština *f* měla a cizí slova s touto hláskou nepřetvářela: *fara*, *fermyž*, *flaška*... (Že se tenkrát cizí *z* vyslovovalo jako *ž*, bylo dost běžné: proto také latinské *Jesus* dalo *Ježůš*, německé jméno *Sifrid* bylo staročesky *Žibřid*.)

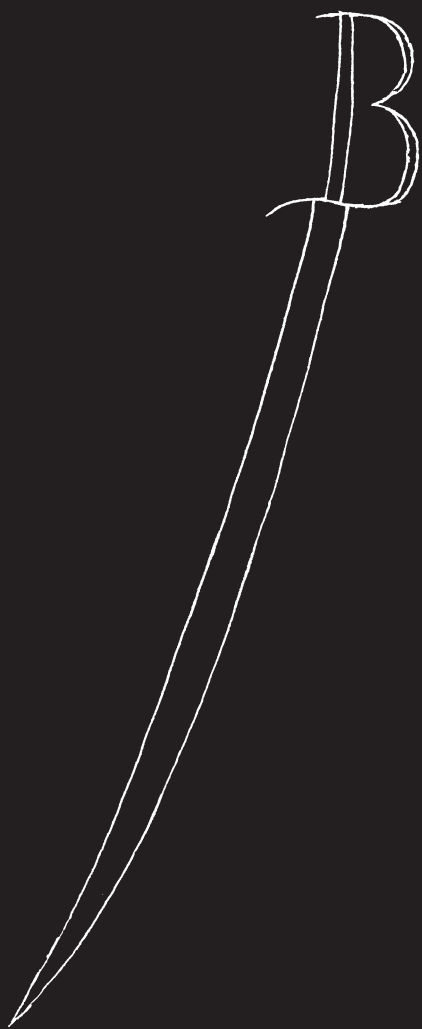
(Donedávna byli *bažanti* také na vojně a v nemocnicích. Za povinné vojny to byli vylekaní nováčci, kteří možná trochu připomínali (nevylekané ovšem) bažanty z luk. Nemocniční *bažant* k močení zas připomínal toho ptáka tvarem.)

Bezpečnost

To je slovo s pozoruhodnou historií. Každého sice napadne, že je to odvozenina z *bezpečný* a to zase z předložkového spojení *bez péče*. Ale tady se to začíná komplikovat významově. Stav *bez péče* je přece v našem pojetí stav ne zrovna žádoucí, jak to tedy, že je *bezpečný*?

Slovo *péče* bylo kdysi v dávné historii odvozeno od slovesa *péci* sě, které bylo opravdu protějškem slovesa *péci*, znamenajícího – jako dnes – „působit na něco žárem“ (péct chléb, také žárem mučit hříšníky). Sloveso *péci* sě pak znamenalo „být pečen“ a také přeneseně „být něčím sužován“. *Péče* tudíž původně vyjadřovalo tolik co „soužení, starosti“ (staročeská Trojánská kronika: *bratře muoj, vždyť na tě péci mám, kdyžkoli jedeš v boj* „mám o tebe pokaždé starost“). *Být bez péče* znamenalo tedy „být bez starostí“ (staročeská Alexandreida: *tepruv byl bych tu bez péče* – říká Alexandr o vysněném stavu, kdy by se konečně zbavil svého úhlavního nepřitele). *Bezpečný* tedy bylo „subjektivně bezstarostný“, nikoli stav bez cizího opečovávání (Dalimilova kronika: *Když za stolem sediechu, sobú již bezpečni biechu* – „Když seděli za stolem, cítili se již bezpečni“). A odtud odvozeniny *bezpečí* a *bezpečnost*.

(Socialistický název policie *Bezpečnost* na náš významový vývoj přímo nenavazuje; je to překlad ruského *bezopasnosť* – jako řada dalších termínů z oboru působnosti někdejšího pounorového ministerstva vnitra, spravovaného sovětskými poradci, jako *předseda* národního výboru místo *starosta*, *požárník* místo *hasič*, dále *narušitel hranice*, *ústav nápravné výchovy* atd.)

Brynza

Pojmenování toho ovčího sýra se u nás objevuje teprve v 16. století, když kolonizační proud Valachů, který se po staletí posouval z východu po karpatském oblouku, dospěl do oblasti Moravské brány a tam se navždy zastavil. Jeho aktéři, pastevci, kteří horské končiny do té doby pusté využívali k chovu ovcí a koz, začali svou pouť před dávnou dobou v dalekých končinách, jak je vidět z původu jejich specifického výraziva. Název *brynza* je z rumunštiny, *gruň* „travnatá stráň“ má obdobu dokonce až v makedonských nářečích, *salaš* je původu maďarského, *bača* zas asi slovenského, *čutora* z rumunštiny, *žinčica* asi z nářečí polských, *koliba* původu balkánského, *fujara* taktéž. Všechna dohromady představují zajímavou vrstvu lexika karpatské pastýřské kultury, ať jsou původu jakéhokoli. K tomu se ještě druzí mnoho slov dalších, která nepronikla do spisovného jazyka a zůstala v nářečích: *cap* „kozel“, *carek* „ohrádka pro menší zvířata“, *grapa* „neschůdný terén“, *krdel* „menší hejno“, a početná řada speciálních výrazů pro různé druhy ovcí a koz, pro pastýřské náčiní, také pojmenování hor jako *Magura*, *Kyčera*, *Kykula*, *Kotař*, *Visalaje*.

Kolonisté, Valaši, kteří přišli na naši východní Moravu, už nebyli původní Rumuni; cestou splývali s příslušníky jiných národů, se kterými se dostali do styku. Všem ovšem nakonec předali svou specifickou pasteveckou kulturu.

Celetná

Co znamená název té pražské ulice, to vědí jen odborníci na starou češtinu a pak také dialektologové, znalci nářečí. *Zaplatiť mi to dosti drazě, pojít se mnú calet v Praze* – je verš ze staročeské skladby Podkoní a žák, s narážkou na název ulice.

Název je totiž odvozen od slova *calta*, což bylo pojmenování pečiva, kynutého plochého koláče trojúhelníkového tvaru. Není českého původu: je to přejaté německé *zelte* v bavorské hláskové obměně *zalte*. Pečivo bylo v Praze zapomenuto, ale jak to bývá, některé okrajové dialekty znají to slovo dodnes. Na Chodsku a v jižních Čechách tak říkají housce, v západních Čechách to byl název pro podlouhlý chléb. (S tímto slůvkem jinak souvisí také české nářeční pojmenování bonbonu *certle*.) Je to jev, s kterým se setkáváme častěji: staré názvy, které byly nahrazeny jinými, novějšími, se uchovávají v odlehlejších končinách, kam vlivy nových mód nedoléhaly tak silně.

Že byly ulice pojmenovávány podle pečiva, které se tam prodávalo, vidíme také například na brněnské *Kobližné*; ta měla ve starších dobách také německý název *Krapfengasse*.

(O početných slovech německého původu, která jsou pozůstatkem středověkého bilingvismu některých našich měst, pojednává ve své důkladné monografii vídeňský profesor Stefan Michael Newerkla; bylo jich asi tři a půl tisíce.)

